

ÚJ KÖNYVEK

A körülmények fogságában

Gondolatok

Herczegh Géza: Magyarország külpolitikája, 1896–1919

(Második, átdolgozott kiadás, Budapest,
Magyar Szemle könyvek sorozat, 374 oldal)

című kötete kapcsán

CSABA LÁSZLÓ*

A magyar gazdaság és társadalom fejlődését többnyire autochton, nemzeti szempontból szokták megírni. Ehhez képest Herczegh Géza, a kitűnő jogtudós, mintegy kívülről mutatja be a magyar történelem menetét az államalapítástól a monarchia felbomlásáig, azaz a magyar állam újjáalakulásáig, 1920-ig. Sajátos látásmódja rámutat arra, hogy a romantikus szemléletben a fő szereplők játékaként bemutatott folyamatok többnyire az európai nagypolitika leképeződései voltak. A magyar elit – kevés kivétellel – nem tudott jól tájékozódni a világ dolgaiban, és ezért az ország súlyos árat fizetett. Az összegzés egyben felhívás a nemzetközi kapcsolatok alaposabb művelésére és e felismerésnek a gazdasági döntéshozatalban történő alkalmazására is.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B1, B2, F00.

Kulcsszavak: történelem, nemzetközi kapcsolatok, külpolitika, Magyarország,

* Csaba László, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár/Közép-európai Egyetem, Bécs és Budapesti Corvinus Egyetem. Email: Csabal@ceu.edu

A kézirat 2022. július 19-én érkezett szerkesztőségünkbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2022.66.7-8.131>

Abstract

Caught in the circumstances

Reflections on

Géza Herczegh: Hungary's Foreign Policy, 896–1919

(Second, revised edition, Budapest, Magyar Szemle books series, 374 pages)

LÁSZLÓ CSABA

The development of the Hungarian economy and society is usually described from an autochthonous, national perspective. In comparison, Géza Herczegh, an outstanding jurist, presents the course of Hungarian history from the foundation of the state to the dissolution of the Monarchy, i. e. the reorganisation of the Hungarian state, up to 1920. His unique insight shows that in the Romantic view, the processes presented as the play of the main actors were mostly a reflection of European politics. The Hungarian elite, with few exceptions, was not well informed about world affairs, and the country paid a heavy price for this. The summary is also a call for a more thorough cultivation of international relations and the application of this insight to economic decision-making.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B1, B2, F00.

Keywords: history, international relations, foreign policy, Hungary.

Kevés olyan ország van, mint Magyarország, ahol a kivitel és a behozatal külön-külön is nagyobb a nemzeti termék négyötödénél. A Benelux államok vagy Szingapúr tartozik ama gazdaságok közé, amelyek nyitottsága messze meghaladja a közgazdasági tankönyvekben – még a nemzetközi makroökonómiában is – szokás szerint feltételezett és figyelembe vett mértéket. Ezek az országok ugyan ki vannak téve a külvilág hullámvásolásának, sokkal inkább, mint a zárt gazdaságok, mégsem kérdéses, hogy saját döntéseiknek is rendre nagy szerepük van helyzetük, versenyképességük kialakításában. A helyünk a világban (Csaba et al., 2009) mindenkor e belső küzdelmek, helyzetmegítélés és a külső kihívások egymásra hatásában alakult ki.

A világgazdaság és a nemzetközi kapcsolatok 2021-2022-ben kirajzolódó új szakasza, az ezzel járó számos bizonytalanság és megrázkódtatás különösen időszerűvé és egyben fontossá is teszi annak számba vételét, amit már tudunk, vagy pontosabban tudnunk kellene. A nemzetközi tanulmányok művelése hazánkban ugyan kiterjedt, de kevés az időálló munka, még kevesebb az olyan áttekintés, amely tartós irányítúként szolgálhat mai gondjaink megértésében. Ebbe tartozik a „Hogy jutotunk ide?” és az is, hogy „Mit üzen a múlt?”.

Az országban kialakult gyakorlat szerint az összegzések két iránya vált jellemzővé. Az egyikben a meghatározó a nemzeti öncélúság, a magyarság küzdelmeinek és hősiességének bemutatása. A másikban a szempont a társadalmi haladás, annak vizsgálata, hogy a nálunk történetek mennyiben illeszkedtek és illeszkednek az emberi történelem fő vonalához (ez utóbbit különféle iskolák különféleképp értelmezik). Igen ritka az olyan összegzés, amelyben a nemzeti és az európai szempont egymást kiegészíti és nem felülírja, amelyben az olvasónak tere és ideje marad az egymásra ható tényezők szembesítésére.

Herczegh Géza, aki egy évtizeden át volt a Hágai Nemzetközi Bíróság tagja, emellett akadémiai osztályelnökként¹ és az Alkotmánybíróság elnökhelyetteseként is szerepet játszott a demokratikus, szabad Magyarország megteremtésében, főként jogtudósként írta be a nevét a magyar tudomány aranykönyvébe. Sajnos sokkal kevesebb figyelem jutott munkássága ama részének, amelyet maga legalább ilyen fontosnak vélt, és ma már – kellő rálátással – magunk is hasonlóképp nagyra értékelhetünk: a nemzetközi tanulmányok művelőjének. Évtizedeken át a nemzetközi közjogot oktatta és művelve a szerző elkerülhetetlenül szembesült a magyar történeti tudat korlátaival.

Egy kis, nyitott gazdaság polgárának elkerülhetetlenül szembesülnie kell saját korlátaival, mindenekelőtt azzal, hogy szabad döntéseit a külső erők korlátozzák. Ez a sajátos kettősség az, ami Herczegh Géza látásmódját alakítja. Miközben a lehetetlenre vállalkozik – hiszen egy ezredév történéseit mutatja be egyetlen kötetben –, munkájának minden lapján van néhány olyan meglátás, amelyre az értő olvasó felkapja a fejét. „Jé, ezt én is mondhattam volna – de sose mondtam” – talán ez az a fordulat, amely sokunkban megfogalmazódik.

Ez a kötet nem szaktörténeti munka olyan értelemben, ahogy egy-egy korszak, személyiség vagy résztéma feldolgozására jellemző. Sokkal inkább egy igazi, nagy ívű áttekintés, amely az összkép kialakításában, a berögzült előítéletek felülvizsgálatában segíthet. És éppen ezért fontos, hogy a döntéshozók mind a gazdaság, mind a nemzetközi kapcsolatok művelői körében hasznosítsák e messze vezető felismeréseket.

Nem sok értelmét látnám annak, hogy a kilenc fejezet egyes megállapításait ismertessem és kommentáljam. Az vélhetőleg önmagáért beszél, hogy egy nem teg-

¹ A nemrég elhunyt Király Tibor vezette bizottság ekkor javasolta az 1945 és 1990 közt meghurcolt, politikai okból kizárt tagok visszavételét (például Surányi-Unger Tivadar, Heller Farkas), illetve ezt követően a hasonló okból félreállított itthoni és külföldi kiválóságok, így Balassa Béla, Szelényi Iván és Andorka Rudolf taggá választását.

nap kiadott munka időközben mit sem veszített jelentőségéből, üzenetei ma is megállnak, az egyes következtetések – amelyekben nyilván sok a vitatható elem – ma ugyanolyan frissen hatnak, mint papírra vetésük idején.

Herczegh közelítésében a magyar történelem mindenekelőtt az európai folyamatok része, azoknak inkább elszenvedője, semmint alakítója. Már Géza fejedelem sikeres államszervezési tevékenységéhez is szükség volt a Német-római Birodalom és a Bizánci Császárság egyfajta benuhátrására, határaik belátására, arra az európai egyensúlyra, amely teret adott a fejedelem és fia számára a sikeres államszervezésre.

A szerző bemutatja, hogy az Árpád-házi királyok idejében a dinasztikus kapcsolatok voltak meghatározóak, hisz modern értelemben vett nemzetállamokról vagy központosított birodalmakról ekkor még nemigen lehetett szó. A szerző kiemeli: a mongol-tatár hatás sokkal jelentősebb volt az orosz állam fejlődésében, mint a szókás szerint megidézett ortodox kereszténység. Ez a felismerés az államszervezetre, a gazdaságra és a hadviselésre egyaránt kiterjed, és a bevettől eltérő értelmezésekre ad alkalmat egészen a bolsevik forradalomig terjedően.

Herczegh – főleg implicit módon – vitatja azt a sok évtizeden át uralkodó nézetet, miszerint Nagy Lajos és Luxemburgi Zsigmond, majd a Hunyadiak lebecsülték a török veszélyt. Kiemeli, hogy a német-római császári szék, de adottan egy olasz állam birtoklása, a cseh-osztrák-lengyel uralkodókkal való kapcsolat a maga idejében is és távolilag is fontosabb volt a sok tekintetben még bukácsoló ottomán hatalommal való szembeállásnál. Utóbbiban a Balkán keresztény népei közt átmenetileg se volt egység, ahogy aztán a 19-20. század törökellenes háborúiban sem.

A könyv egyik legelgondolkodtatóbb része az, hogy a török hódoltság és a Rákóczi-féle szabadságharc, utóbb pedig az Osztrák Császárság viszonylagos stabilitása az európai nagypolitika erőviszonyait képezte le, nem pedig egyes szereplők véletlenszerű, szubjektív döntéseiből adódott (ahogy azt a romantikus történelemírás és persze az irodalmi feldolgozások is láttatták). Nem értékelhető másképp az 1848–1849-es forradalom sem, hiszen az európai színtér alakulása meghatározóan hatott egyes fordulataira, a Paszkievics tábornok előtti világosi fegyverletételig bezárólag.

A történészszakmában vélhetőleg ma is vitát vált ki az, ahogy a szerző – az osztrák történetírás újabb vonalához csatlakozva – a monarchiát voltaképp a napóleoni háborúk lezárásától kezdve, vagyis egy évszázadon át recsegő-ropogó, bármikor összedőlés fenyegette konstrukciónak látatja. Nem vitatjuk azt, hogy – mint mindig, és a 19. században különösen – az európai egyensúly megőrzését mindennél fontosabbnak vélő „reálpolitika” sok tekintetben uralkodott. Ugyanakkor az sem kérdéses, hogy a 19. század, különösen annak második fele páratlan felvirágzást

hozott, sőt a térség kimondottan felzárkózási pályára is állt, igaz, csak átmenetileg (Berend, 2020; Gyáni, 2021; Hanák, 1975). Emellett a magyar szempontok az „átlag fölött” érvényesültek, éppen a kettős monarchia természete okán, a kulturális és a politikai térben is. Ebben az évszázadban – különösen Oroszország kívül tartása és a balkáni rendezés ügyében – a magyar szempontok az egyik nagyhatalom révén tudtak érvényesülni, hosszabb időn át. Ez nem indokolja a determinista szemléletet, hanem az átmenetileg adódó alkalom megragadásának tekinthető.

Herczegh ezt mélyen elítéli, mert az ő mércéje a Duna menti népek konföderációja lett volna. Ez a gondolat azonban sosem bírta olyan közszereplők támogatását, akik a hatalom közelében voltak, s akiknek ennek megvalósítására a legkisebb esélyük is nyílt volna. Kivétel az 1918–1919-es forradalmi időszak. Ekkor azonban – mint a kötet 288–311. oldala is bemutatja – a nemzetközi politika paraméterrendszere átalakult. A csehszlovák és a délszláv állam 1918. szeptemberi amerikai elismerésétől kezdve (Wallace, 1976) esély sem volt a történelmi magyar állam integritásának megőrzésére. A nemzetiségek pedig nem megbékélést kerestek, hanem saját, évszázados nemzeti céljaik beteljesedésére látták az időt elérkezettnek. Utóbbit a területi kérdéseket eldöntő francia és angol szakértők nagyon is méltányolták, a wilsoni nemzeti önrendelkezési elveket rendre más – katonai, gazdasági, közlekedési – szempontok mögé sorolták.

A kötet IX. fejezete – 313–345. lap – a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság haláltáncát mutatja be. Kiemeli, hogy a nagyhatalmak – főleg, de messze nem kizárólag Franciaország – voltaképp visszaéltek az új politikai elit naivitásával, jórészt külpolitikai tájékozatlanságból adódó tévedéseivel, és teret adtak az utódállamok ama törekvésének, hogy fegyveres erővel kész helyzetet teremtsenek, különösen a területileg vitatott kérdések elrendezése során (Romsics, 2018). Bemutatja, hogy sem Károlyi döntései, de még kevésbé Kun Béláék lépései nem gyakoroltak hatást a békekonferenciára, mert a területi kérdésekről 1919. februárig lényegében minden döntést meghoztak. Vagyis a történetírásunk ama vonala, amelyik az egyes korabeli szereplőkre, illetve döntéseikre hárította volna a felelősséget, tévedésen alapult. Amikor Apponyi Albert gróf híres védőbeszédére² sor került, 1920. január 16-án, a döntéshozók közül lényegében már senki sem volt Párizsban.

Milyen tanulságok adódnak a mában élő és döntéseket hozó gazdasági és politikai elemzők számára e kötetből? Egyfelől fontos látni, hogy amint kívülről szemléljük, a magyar történelem unalomig ismert fordulatait és mozzanatait is teljesen más

² Szó szerint közli: *wikiforrás.hu*, 2021. augusztus 9., elérve: 2022. július 19.

megvilágításba kerülnek. Úgy is mondhatjuk, hogy Herczegh Géza elsődleges célját biztosan elérte.

Másodszor: azt is megértjük, hogy a történelmi kényszerpálya az egyes konkrét esetekben ritkán jelent teljes determinációt. Lényegében minden útelágazásnál van választási lehetőség, mind a merre, mind a hogyan tekintetében.³ A szatmári egyezség 1711-ben egy katonailag megsemmisült magyar állam szervezetét másfél évszázadon át megőrizte.

Harmadszor: egy kis országra nézve különösen veszélyes az elzártság. Igaz ez a köldöknézés értelmében, de igaz ez akkor is, ha egy nagyobb hatalom – külső avagy belső – bizonyos szervezettséggel zárja el az adott társadalmat a külvilágtól. Középpont, hogy az innovációk 90-95 százaléka apró lépésekből, imitációkból áll, de ez a szegényebb ország sorsát javítja, polgárainak életét előre viszi. Vagyis a külvilággal való kapcsolat éltető levegő, sőt a nagyobb, fundamentális innovációknak is ezek ágyaznak meg.

A rendszerszintű nyitottság hiánya – mint a két világháború végén – a helyzetmegítélést és ekképp a valós lehetőségek kihasználását végletesen befolyásolja. Közismert, hogy Károlyi a franciákkal, Horthy a németekkel, Nagy Imre a jugoszlávokkal kapcsolatban táplált illúziókat – aminek rendre nagy ára lett.

Herczegh Géza nagy ívű áttekintése a magyar történelem átgondolására sarkall, de egyértelműen a mának szól. Sok érdekes részlet és eredeti meglátás mellett azt üzeni, hogy nem szabad sajnálni az időt, pénzt és fáradságot a külvilág megismerésére, mert a tudatlanságnak, az informátlanságnak már akkor is nagy volt az ára, amikor még nem az internet – az információgazdaság – világában éltünk.

Hivatkozások

- Berend, T., I. (2020). *Economic History of a Divided Europe. Four Diverse Regions in an Integrating Continent*. Abingdon/Anglia: Routledge.
- Csaba, L., Jeszenszky, G., & Martonyi, J. (2009). *Helyünk a világban. A magyar külpolitika útja a 21. században*. Budapest: Éghajlat Kiadó.
- Gyáni, G. (Ed.) (2021). *The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy: A Hungarian Perspective*. Abingdon: Routledge.
- Hanák, P. (1975). *Magyarország a Monarchiában*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Jeszenszky, G. (Ed.) (2018). *July 1944 – Deportation of the Jews Foiled*. New York: Helena Press.
- Romsics, I. (2018): *Erdély elvesztése, 1918–1947*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Wallace, W., V. (1976). *Czechoslovakia*. Boulder/Col: Westview Press. (2020-ban újra nyomva: Taylor and Francis.)

³ Ennek szélsőséges példáját mutatják be a szerzők in: Jeszenszky, 2018.